

Sociálna dynamika v pohraniènej oblasti Rakúsko - Slovensko

Zhrnutie

Vedúci projektu: Univ.Prof. Dr. Anton Pelinka

Riešiteľ':
Mag. Helga Amesberger
Mag. Brigitte Halbmayr

Zadávatel': Bundeskanzleramt (Úrade spolkového kancelára vo Viedni), odd. IV/ 4
december 1997

Cieľom štúdie, zadanej Úradom spolkového kancelára, odd. IV/4, bol lokálny prieskum života obyvateľstva na slovensko-rakúskych hraniciach. Centrom záujmu boli otázky subjektívnych a objektívnych zmien po otvorení hraníc, susedských vzťahov a rozsahu a významu lokálnej a regionálnej kooperácie.

Tento kontext otázok si vyžiadala patričný rozsah prieskumov. Predmetom výskumu tu nie je jednotliviec, izolovaný človek, ale človek v jeho sociálnom, pre svoj význam relevantnom kontexte. Kvalitatívne metódy zberu údajov, ako interview pomocou čiastočne štandardizovaných dotazníkov, skupinových diskusií a rozhovorov s expertmi umožnili adekvátne a spoľahlivé zisťovanie údajov.

Počas trojdňových výskumných pobytov v piatich rakúskych a piatich slovenských obciach rakúsko-slovenského pohraničia¹ sme viedli množstvo individuálnych rozhovorov s miestnymi obyvateľmi a skupinové rozhovory so žiakmi v triedach miestnych základných škôl. V deviatich z týchto desiatich obcí sme v spolupráci s obecnými úradmi usporiadali diskusné večery, na ktoré boli pozvaní všetci obyvatelia. Celkovo sme takýmto spôsobom hovorili s viac než 500 osobami. Ďalších 43 interview sme viedli s expertmi pre nadnárodnú kooperáciu na lokálnej (medzi obcami, školami, lokálnymi spolkami atď.) a regionálnej úrovni. Na regionálnej úrovni to boli rozhovory s expertmi z oblastí hospodárstva, regionálneho rozvoja, trhu práce, verejnej bezpečnosti, ekológie a kultúry.

I. Staré hranice - nové mosty?

Všeobecnú náladu, týkajúcu sa zmien po otvorení hraníc², možno na slovenskej strane označiť ako „rezignovanú radosť“, na strane rakúskych hraníc ako „vyčkávaciu nedôveru“.

Aké nádeje a očakávania vkladali obyvatelia do otvorenia hraníc?

Pád Železnej opony sa v čase počiatkovej eufórie nespájal so špeciálnymi očakávaniami Rakúšanov - zavládla spoločná radosť so susedmi zo znovu získanej slobody. S otvorením hraníc sa spájali tieto očakávania, ktoré boli na rakúskej strane sprevádzané čiastočne i obavami:

¹ Do štúdie boli zahrnuté tieto rakúske a slovenské obce: Hohenau an der March (NÖ), Dürnkrot (NÖ), Angern (NÖ), Marchegg (NÖ) a Kittsee (Burgenland); na Slovensku to boli obce Moravský Sv. Ján, Gajary, Záhorská Ves, Zohor a Jarovce.

² Samozrejme, i pred rokom 1989 neboli hranice celkom zatvorené, vycestovanie však bolo pre Slovákov väčšinou veľmi obtiažne.

- *Pestovať susedské vzťahy.* Zrodila sa nádej, že sa obnovia susedské vzťahy, že vzniknú nové vzťahy a že sa budú znovu udržiavať príbuzenské vzťahy a staré priateľstvá.
- *Zriadenie hraničných priechodov.* Na začiatku bolo na oboch stranách veľké želanie zriadiť mosty. Na rakúskej strane bola však neskôr vyjadrená obava spojená s nárastom kriminality, dopravného ruchu a zmien kúpyschopnosti.

Zriadenia dodatočných hraničných priechodov sa zvlášť vehementne dožadovali starší Rakúšania (nad 60 rokov); postoj starej generácie Slovákov bol skôr ľahostajný, zdôrazňovali však význam hraničných priechodov pre mladých obyvateľov.

- *Hospodársky vývoj.* Pohraničné regióny na oboch stranách Moravy sa silne vyznačujú nádejou na ekonomický rozvoj. Od zmenenej geopolitickej situácie si obyvateľstvo sľubovalo zvýšené investície do infraštruktúry, etablovanie podnikov a firiem v pohraničných regiónoch a odstránenie nedostatku pracovných síl (v určitých oblastiach) v regióne. V oblasti miest Kittsee a Marchegg je niekoľko osôb, ktoré vidia - z dlhodobého hľadiska - aj hospodárske impulzy pre obce, vyplývajúce z blízkosti Bratislavy.
- *Zlepšenie životnej úrovne.* Možnosť neobmedzeného cestovania uvádzali prevažne slovenskí respondenti. Celkove bola na oboch stranách hraníc skonštatovaná nádej na oživenie obcí, na jednej strane zastavením úbytku obyvateľstva - odchodu z obcí - na druhej strane oživením staro-nových susedských vzťahov a vybudovaním mostov. Niekoľkí spomedzi rakúskych opýtaných videli v otvorení hraníc aj šancu nového definovania obcí.

Aké dôsledky malo otvorenie hraníc z pohľadu obyvateľstva?

Asi pätina opýtaných Rakúšanov je názoru, že pád Železnej opony neznamenal žiadne zmeny - ani v osobnom živote, ani v živote obcí. Rakúski obyvatelia pohraničných regiónov skonštatovali, že sa prejavil predovšetkým vo dvoch oblastiach:

- *Verejná bezpečnosť.* Najčastejšie sa opýtaní sťažovali na pokles verejnej bezpečnosti. Predovšetkým uvádzali drastický nárast počtu majetkových deliktov.³ Len v obciach

³ Z policajnej kriminálnej štatistiky, týkajúcej sa uvedených majetkových deliktov, v okresoch Gänserndorf a Neusiedl am See však vyplýva diferencovaný obraz. V okrese Gänserndorf nebol dosiahnutý vysoký počet vlastníckych deliktov v roku 1987 do roku 1996. V okrese Neusiedl am See bol tiež už pred otvorením hraníc zaznamenaný nárast počtu majetkových deliktov, nebol však tak silný ako v nasledujúcich rokoch po otvorení hraníc.

Kittsee a Marchegg sa malé množstvo ľudí obávalo aj vzostupu drogových deliktov. Rovnako zriedkavo bolo spomínané aj ilegálne prekročenie hraníc.

Zvýšená exekutíva v obciach a s tým spojené častejšie prípady odobratia vodičského oprávnenia boli tiež uvádzané ako dôsledok otvorenia hraníc.

- *Ekonomika.* V tejto oblasti bolo hodnotených viacero pozitívnych účinkov. Niektoré branže, ako reštauračné služby, zubní lekári, kaderníci, atď. zaznamenali presun kúpyschopnosti v prospech reformných krajín, ale v ostatných rezortoch boli dosiahnuté vďaka otvoreniu hraníc zisky. Konštatovalo sa, že niektorí zamestnávateľia profitujú vďaka lacnej slovenskej pracovnej sile a že k odchodu podnikov v skúmaných obciach nedošlo. Príčinou úbytku kúpyschopnosti však nie je výlučne sprístupnenie východných krajín. Súvisí to aj s odchodom obyvateľstva z týchto obcí a s odchodom za nákupmi do nákupných centier v Gänserndorfe a vo Viedni.

V rámci sociodemografickej analýzy výpovedí, týkajúcich sa nárastu kriminality, nebolo možné zaregistrovať rozdiely podľa veku, vzdelania a pohlavia. Vnímané dôsledky v ekonomickej oblasti boli veľmi silno poznačené faktom, nakoľko sa dotyčného osobne dotýkali. Ženy mali pozitívnejší postoj voči pohraničnej strážii než muži a výlučne ženy spomínali v súvislosti s otvorením hraníc zvýšený počet rozvodov.

Zo strany slovenského obyvateľstva v skúmaných pohraničných obciach boli na základe zmeny systému skonštatované rozsiahlejšie zmeny:

- *Nové hodnoty a normy.* Ako nové hodnoty obyvatelia vyzdvihujú predovšetkým demokraciu, slobodné vyjadrovanie názorov a možnosť individuálne si určiť spôsob života. Často bola spomínaná aj silnejšia orientácia na výkon u obyvateľov a zmeny noriem ohľadne čistoty a poriadku.
- *Spoločenskopolitické zmeny.* Sociálna diferencovanosť sa stáva na Slovensku čoraz výraznejšia. Opýtaní poukazujú na to, že už neexistuje právo na prácu, čo prispelo okrem iného k zostreniu sociálnoekonomických rozdielov. Tieto spoločenskopolitické zmeny znamenajú na jednej strane možnosť sociálneho postupu vďaka výkonu, na druhej strane odbúranie sociálnej siete.
- *Ekonomické zmeny.* Väčšina slovenských respondentov konštatuje skôr zhoršenie ekonomickej situácie po zamatovej revolúcii. Mzdy nestúpajú adekvátne inflácii; k tomu

pristupuje rastúca nezamestnanosť. Pozitívne bolo hodnotené oživenie hospodárskej štruktúry v obciach. Po roku 1989 sa v pohraničných obciach usídlili viaceré obchody a menšie firmy.

Ako sa rozvíjajú kontakty medzi Rakúšanmi a Slovákmi?

Kontakty sa po otvorení hraníc zintenzívnili, ale tam, kde nie je zriadený hraničný priechod, zostali naďalej sporadické. Kontakty existujú najčastejšie medzi príbuznými, ale aj tu - rovnako ako v prípade priateľov a známych - je priestorová a sociálna blízkosť rozhodujúca pre udržanie a intenzitu vzťahov. V Rakúsku sú to predovšetkým starší ľudia, ktorí sa usilujú udržiavať kontakty so slovenskými susedmi (aj v spolkoch). Pracovné, resp. obchodné kontakty sa nespomínajú často.

Čo spája, čo rozdeľuje „nových“ susedov?

Historické udalosti sú na jednej strane spájajúcim prvkom, na druhej strane prvkom deliacim. Spájajúcimi sú historicky tesné prepojenia, existencia viacerých mostov cez Moravu v minulosti a príbuzenské vzťahy. Deliacimi prvkami sú udalosti na konci 2. svetovej vojny, kedy sa spomínajú prípady plienenia Slovákov v ruských uniformách. Bolo zarážajúce, nakoľko živé je toto historické vedomie u mladej i staršej generácie. Okrem toho počas 40-ročného trvania Železnej opony boli tak v Rakúsku ako aj na Slovensku susedia štylizovaní do obrazu nepriateľa. Existujúci rozdiel v životnej úrovni medzi Rakúskom a Slovenskom je vnímaný tiež ako fenomén, ktorý nás rozdeľuje.

Čo si susedia navzájom o sebe myslia?

Opýtaní Rakúšania sa pri charakterizovaní Slovákov často opierajú o vlastné negatívne skúsenosti so susedmi, častejšie sú však tieto negatívne skúsenosti len sprostredkované od známych a priateľov. Pozitívnymi skúsenosťami sa negatívny obraz nerelativizuje. Opýtaní charakterizovali prevažne na základe kritérií výkonnosti. V tejto súvislosti sa niekedy vyskytuje spájanie absentujúcej výkonnosti, pripisovanej Slovákom, s kriminalizáciou slovenského obyvateľstva. Ako pozitívne vlastnosti slovenských susedov je vyzdvihovaná ich pohostinnosť, spoločnosť a družnosť.

Pri sociodemografickej analýze výpovedí s touto tematikou nebolo možné zistiť rozdiely podľa vzdelania a pohlavia. Len u žiakov základných škôl sa vyskytli takmer výlučne pozitívne hodnotenia.

Na rozdiel od Rakúšanov Slováci rozhodne odmietajú homogenizovanie a zovšeobecňovanie. Samotní Slováci majú väčšinou len pozitívne skúsenosti s Rakúšanmi a ich charakteristika je adekvátne tomu pozitívna. Pre mnohých opýtaných Slovákov je Rakúsko vzorom, pokiaľ ide o postoj k práci, starostlivosť o krajinu, domy a obec, príjemné vystupovanie v styku s ľuďmi atď. Slovenské obyvateľstvo v pohraničí je veľmi sebakritické; čiastočne dokonca preberá tendenciu negatívneho videnia seba samého. Na Rakúšanoch Slováci kritizujú ich odstup, zriedkavejšie ich aroganciu.

Vedia si obyvatelia pohraničia predstaviť spoločnú budúcnosť?

Opýtaní Slováci si budúcnosť predstavujú len ako spoločnú budúcnosť so „západom“. Prevažná väčšina považuje vstup do EÚ za nevyhnutný, i keď za terajších politických pomerov ťažko reálny. Zblíženie susedov je možné len vtedy, ak budú vytvorené vhodné predpoklady, a to mosty cez Moravu.

Aj Rakúšania si spoločnú budúcnosť so Slovenskom vedia predstaviť, avšak len za určitých podmienok: v Rakúsku musí byť zabezpečená životná úroveň, blahobyt, na Slovensku musí byť upravená mzdová úroveň a vyvinuté demokratické štruktúry.

Možnosti spolupráce sa obyvateľstvu javia predovšetkým v oblastiach kultúry, športu a školstva, s určitými škrtmi aj v oblasti cestovného ruchu.

II. Medzištátna kooperácia

Pri analýze medzištátnej spolupráce sme rozlišovali kooperáciu na lokálnej úrovni a kooperáciu na regionálnej úrovni.

Iniciatíva

Iniciatíva v prípade medzištátnej kooperácie na lokálnej úrovni vychádzala takmer výlučne zo slovenskej strany, zatiaľ čo na regionálnej úrovni majú o medzištátnu vzájomnú spoluprácu záujem obe strany.

Priebeh

Na lokálnej úrovni sa kontakty najprv rozvíjali veľmi intenzívne, časom sa väčšinou sporadicky a v nemálo prípadoch aj celkom prerušili. Kontakty boli prerušené väčšinou z rakúskej strany. Na regionálnej úrovni sú kontakty udržiavané kontinuálnejšie, avšak tiež nie sú veľmi intenzívne. Inštitucionalizované formy medzinárodnej spolupráce vlastne

neexistujú, čo veľmi ľutujú slovenskí odborníci. Ich doterajšie snahy v tejto oblasti nenašli patričnú odozvu.

Pri ochabnutí medzinárodnej spolupráce možno definovať trojaké príčiny: lokálna kooperácia je postavená takmer výlučne na zaangažovaní jednotlivých osôb; bezprostredný úspech nie je predovšetkým pri dlhodobějších cieľoch hneď viditeľný a zreteľný, čo nakoniec spôsobuje frustráciu; a „porozumenie medzi národmi“ ako motivácia spolupráce nemusí byť dostatočná na udržanie vzťahov.

Motivácia

Porozumenie medzi národmi, pomoc slovenským susedom a výmena informácií sú hlavnými motívmi medzištátnej spolupráce na lokálnej úrovni. Na regionálnej úrovni naproti tomu dominujú ekonomické a sociálnopolitické motívy. Dôležité pre ochotu spolupracovať je aj potencionálne členstvo Slovenska v Európskej únii. Porozumenie medzi národmi má druhoradý význam.

Ťažkosti v kooperácii

Na lokálnej úrovni sú ako ťažkosti v spolupráci uvádzané predovšetkým chýbajúce hraničné priechody a rečová bariéra. Rakúski účastníci spolupráce považujú očakávania, ktoré slovenská strana spája s medzištátnou spoluprácou, do istej miery za príliš vysoké. Z opačnej strany slovenskí účastníci kooperácie kritizujú odstup, zdržanlivosť a nedôveru Rakúšanov.

Na regionálnej úrovni možno prekážky v spolupráci rozdeliť do piatich oblastí:

- *Politika.* Tu sa predovšetkým uvádza nestabilná politická situácia na Slovensku a ambivalentný postoj rakúskych politikov voči rozširovaniu EÚ na východ a voči podpore medzinárodnej kooperácie.
- *Administratíva.* Slovenskí odborníci v interview uvádzajú zdĺhavé vybavovanie medzištátnych záležitostí, nedostatočnú/ťažkopádnu spoluprácu ministerstiev a nestále zmeny v daňovej legislatíve ako sťažujúce momenty. Dlhé čakacie doby sú považované tiež za veľmi málo prospešné pre fungujúcu medzištátnu spoluprácu. Vládne obava, že po nadobudnutí účinnosti Schengenských dohôd sa situácia ešte zhorší. Opýtaní slovenskí experti tiež kritizujú enormnú byrokratickú náročnosť v súvislosti s projektami, podporovanými zo strany EÚ.

Administratívne prekážky v kooperácii vidia rakúski odborníci podľa ich výpovedí vo veľmi zdĺhavých procesoch schvaľovania finančných prostriedkov. Rakúski opýtaní tiež

kritizujú chýbajúcu vôľu spolupracovať na úrovni administratívnych článkov a nedostatočnú ochotu obcí ku spolupráci. Ďalej sa ako prekážka efektívnej spolupráce uvádza centralistická štruktúra Slovenska.

- *Zdroje.* Tu sa na obidvoch stranách spomínajú nízke finančné prostriedky, nedostatok času, nedostatočné jazykové znalosti a chýbajúce hraničné priechody.
- *Obsahová a organizačná štruktúra spolupráce.* Medzištátne projekty často stroskotávajú na príliš vágne definovaných cieľoch. Chýbajúce inštitucionalizovanie, ktoré je silno kritizované výlučne zo strany slovenských partnerov kooperácie, je dôvodom toho, že neboli vytvorené príslušné interné štruktúry, ktoré by boli garantom hladkého chodu spolupráce.
- *Medziludské vzťahy.* Tu je tiež spomínaná - rovnako ako na lokálnej úrovni - zo strany slovenských expertov nedostatočná dôvera Rakúšanov a ich odstup. Rakúski experti zase uvádzajú príliš vysoké očakávania Slovákov. Toto vedie u rakúskych partnerov k preťaženosti, k pocitu, že to je nad ich sily, u slovenských partnerov k frustrácii a sklamaniu.

III. Opatrenia

Prvoradým a najdôležitejším cieľom je urýchliť a zintenzívniť normalizáciu vzťahov medzi slovenskými a rakúskymi obyvateľmi pohraničia. Dva podstatné predpoklady toho sú:

- vybudovať komunikačné cesty = mosty, hraničné priechody, osobitný pruh pre Slovákov na hraničných priechodoch, atď.,
- odstránenie psychologických bariér, hraníc v mysliach = opatrenia na vybudovanie dôvery.

Zintenzívnenie komunikácie je časťou opatrení na vybudovanie dôvery - aktívne *hľadanie možností* by mohlo prispieť k podpore medzištátnej, nadnárodnej komunikácie. V rámci školských projektov, kurzov na vysokých školách, aktivít vlastivedných múzeí atď. by bolo možné aktívne vypracovať spoločné prvky a rozdiely. Možné témy: spoločné prvky v architektúre a v spôsoboch osídlenia; pestré dejiny mostov na Morave; nemecké prevzaté slová v slovenskom dialekte na Záhorí resp. slovenské prevzaté slová v dialekte oblasti Weinviertel; pracovné vzťahy kedysi a dnes, atď. Ďalšou možnosťou zblíženia by mali byť *ankety u slovenských a rakúskych žiakov* o ich záľubách, záujmoch, želaniach a snoch.

Zabudnúť sa nesmie na verejnú prezentáciu „výsledkov prieskumu“, pretože až na tejto prezentácii možno osloviť širšie vrstvy obyvateľstva.

Slovenčina ako voliteľný predmet by mala i naďalej zostať ako možnosť výberu na školách. Toto zodpovedá zmyslu získavania know-how pre ekonomickú spoluprácu Rakúska s reformnými krajinami, ale bolo by i prejavom uznania voči susedom. Bilingválne jazykové kurzy (slovenčina a nemčina) by mohli byť ďalšou z možností podpory medzištátnej komunikácie.

Zlepšenie toku informácií je dôležité všeobecne, obzvlášť však pri rozsiahlych projektoch, ako je napr. budovanie hraničných priechodov. Termíny, hustota, časová pravidelnosť a úprava informácií zohrávajú významnú úlohu. Medzinárodné i národné príklady ukazujú, že veľmi účinné môžu byť procesy občianskej zaangažovanosti a účasti. Miestne noviny, vydávané v obciach, by sa tiež dali využiť ako diskusné fórum. Jednou z možností podpory medzinárodnej komunikácie môže byť rezervovanie „stránky pre susedov“ v miestnych novinách, kde by sa mohli predstaviť slovenské susedné obce a oznamovať i svoje podujatia.

Na regionálnej a politickej úrovni odporúčane nasledovné opatrenia: špeciálne vysielacie časy v *regionálnych televíznych a rozhlasových programoch* pre informácie o slovenských a rakúskych pohraničných regiónoch; zriadenie *trilaterálneho informačného a komunikačného centra* (vrátane databanky o lokálnych podujatiach, skupinách a aktivitách v priestore Weinviertel - západné Slovensko - južná Morava; „burza nápadov“ a „centrum sťažností“ pre obyvateľov a pre medzinárodne pôsobiace projektové skupiny); silnejšie zviditeľnenie *podpory pohraničia; zlepšenie infraštruktúry* (hraničné priechody, budovanie ciest, atď.); podpora pri generovaní projektov, vypracovanie projektov a podávanie žiadostí o podporu v rámci programu INTERREG; každoročné *stretnutia starostov regiónu* na najvyššej úrovni s cieľom podporiť spoluprácu a výmenu informácií, atď. Vhodnou príležitosťou na zintenzívnenie medziľudských, susedských vzťahov by bola aj *výstava o rakúsko-slovenskom pohraničí*.

Na politickej úrovni sa zdá zmysluplná diskusia na tému PREČO „východná pomoc“, jej orientácia a ciele, rovnako politická diskusia o rozširovaní Európskej únie, ktoré nie je spojené s obavami. Ako možnosť, o ktorej možno prinajmenšom diskutovať, prichádza do úvahy *presun prostriedkov fondu ERP* (European Recovery Program), čím by sa rozšírila finančná podpora reformných krajín, bez toho, aby to znamenalo väčšiu záťaž pre rakúskych daňových poplatníkov.

